

ՄՈՒՇԵՂ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ՌԱԴԻՈՅԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ

Ոչ հեռավոր անցյալում հայ լրագրության պատմությունը հասկանալի պատճառներով չէր կարող անդրադառնալ Առաջին հանրապետության պետական ռադիոկայանի գործունեությանը: Անկախ պետականությունը խզեց տասնամյակների պարտադրած լռությունը, և միայն 1991-ից հետո հնարավորություն ընձեռվեց անդրադառնալու Առաջին հանրապետության տարիներին ակտիվ գործունեություն ծավալած տեխնիկական լրատվամիջոցի պատմությանը: Առաջին հանրապետության պետական ռադիոկայանը երկար տարիներ ուսումնասիրման առարկա չէր հանդիսացել և հանիրավի մոռացության մատնվել: Մինչդեռ Առաջին հանրապետության պետական ռադիոկայանի գործունեության ուսումնասիրումն ունի ոչ միայն պատմաճանաչողական, այլև գիտամշակութային և քաղաքական նշանակություն:

Հիմնադրման առաջին իսկ ամիսներին Հայաստանի նորանկախ Հանրապետությունը ձեռնամուխ եղավ տեխնիկական նոր լրատվամիջոցի ստեղծմանն ու ձևավորմանը, որն այդ տարիներին, զուտ տեխնիկական հնարավորությունների բացակայության պատճառով, դեռևս ձայնային չէր, և տեղեկատվությունը հաղորդվելու էր ռադիոկայա միջոցով: Նորաստեղծ տեխնիկական լրատվամիջոցը պետք է օպերատիվ կապ հաստատեր այլ երկրների հետ, հաղորդեր և ընդուներ անհրաժեշտ լրատվություն հանրապետության արտաքին և ներքին կացության և ստեղծված իրավիճակի մասին, օպերատիվ լուսաբաներ բավականին բարդ և պայթյունավտանգ տարածաշրջանում գտնվող մեր նորանկախ պետության վարած ներքին և արտաքին քաղաքականությունը:

Առաջին հանրապետության ռադիոկայանը գործեց չափազանց բարդ, քաղաքական աննպաստ, արտակարգ իրավիճակի պայմաններում՝ չունենալով համապատասխան բարձրակարգ տեխնիկա, կայացած ստեղծագործական կազմ ու համապատասխան կահավորված շենք: Եվ, այնուամենայնիվ, ռադիոկայանը նպաստեց նոր-

անկախ պետության կայացմանն ու հետագա ամրապնդմանը, մեր նորանկախ պետության ներքին և արտաքին քաղաքականության մասին, մեծ թվով ռադիոհաղորդագրություններ ու ռադիոտեղեկատուներ պատրաստեց և տարածեց: Առաջին հանրապետության երկրորդ լրատվամիջոցը, որն արդյունք էր գիտատեխնիկական առաջընթացի, դարձավ լրատվության հավաքման, մշակման և հաղորդման հուսալի կապի միջոց և տարածող:

Առաջին հանրապետության նախարարների խորհրդի, խորհրդարանի, ուժային գերատեսչությունների կողմից ընդունված օրենքները, որոշումներն ու հրամանները, ռադիոտեղեկատուների տեքստերը, նամակները, ծառայողական գրագրությունները, հանձնարարությունները և նշումները ամբողջական պատկերացում են տալիս Առաջին հանրապետության ծավալած ռադիոգործի և ռադիոքարոզչության մասին:

Առաջին հանրապետության պետական ռադիոկայանի հիմնման անհրաժեշտությունը

Առաջին հանրապետության հիմնադրման առաջին իսկ տարում նախարարների խորհուրդը Երևանում հզոր ռադիոկայան հիմնելու և տարածաշրջանի կարևորագույն քաղաքների ու կենտրոնների հետ օպերատիվ կապ հաստատելու վերաբերյալ որոշում կայացրեց: Նկատի ունենալով, որ Հայաստանը գտնվում էր պատերազմական դրության մեջ, ռադիոկայանի հիմնումը դառնում էր ավելի հրատապ. այն հնարավորություն կտար համակարգել հանրապետության տարբեր շրջանների միջև առկա կապը և օպերատիվ միջոցառումներ ձեռնարկել՝ թշնամու հնարավոր ոտնձգությունները կանխելու համար: Նախարարների խորհուրդը 1918թ. նոյեմբերին 200.000 ռուբլի հատկացրեց նորագույն ռադիոկայան ձեռք բերելու համար՝ հանձնարարելով արտաքին գործերի և ֆինանսների նախարարություններին գործնական քայլեր ձեռնարկել այդ ուղղությամբ՝ այլ երկրներում գտնվող մեր դիվանագիտական ներկայացուցիչների միջոցով: Այդ նպատակով հանրապետության վարչապետը դիվանագիտական ներկայացուցիչներին հեռագրեց հետևալը. «Գործուն աջակցություն ցուցաբերել ձեռք բերելու և Հայաստան տեղափոխելու նորագույն ռադիոկայան՝ կապը այլ երկրների հետ արդյունավետ կազմակերպելու համար»: Չնայած նորաստեղծ հանրապետության չափազանց ծանր ֆինանսական դրությանը՝ պետական ռադիոկայանի հիմնման աշխատանքները չդադարեցվեցին: Արդեն 1919թ. ապրիլի 28-ին նախարարների խորհուրդն ընդունեց նոր

օրենք՝ ռադիոկայանի ձեռքբերման աշխատանքները արագացնելու և ռազմական նպատակներով օգտագործելու վերաբերյալ, որի ձեռքբերման աշխատանքները մայիս ամսին վերջնականապես պակասվեցին հաջողությամբ: Թիֆլիսում գտնվող Հայաստանի արտաքին գործերի նախարար Ա. Տիգրանյանը և արդարադատության նախարար Ա. Հարությունյանը շտապ հեռագրեցին հանրապետության վարչապետ Ա. Խատիսյանին՝ Թիֆլիսում նոր տիպի ռադիոկայանի ձեռքբերման հնարավորության մասին. «Հաղորդում ենք, որ այժմ հնարավորություն կա Թիֆլիսում համեմատաբար էժան գնով ժամանակակից ռադիոսարքեր, նոր տիպի «Մարկոնի» ռադիոկայան՝ 50.000 ռուբլով ձեռք բերելու համար: Մենք, որպես կանխավճար, արդեն մուծել ենք 15.000 ռուբլի»²: Հեռագրին հետևում է վարչապետ Ա. Խատիսյանի՝ մայիսի 12-ի թվակիր հրամանը, որով հավանություն է տրվում այդ նախաձեռնությանը, և ընդունվում համապատասխան օրենք, որտեղ մասնավորապես գրված էր. «Ռադիոկայան ձեռք բերելու համար յատկացնել յիսուն հազար ռուբլի (50.000), յանձնարարելով ֆինանսների մինիստրությանը բանալ համապատասխան վարկ զինուորական մինիստրությանը»³: Անհրաժեշտ մուծումներից հետո Թիֆլիսում գնված ռադիոկայանը տեղափոխվում է Երևան և հանձնվում զինվորական նախարարությանը: Այդ նպատակով նախարարների խորհուրդը որոշում է. «Ներքին գործերի մինիստրությանը տրամադրել հարիւր իննսունմեկ հազար (191.000) ռուբլի ուժեղ ռադիոկայանի աշխատանքները ավարտելու համար»⁴: Թիֆլիսից ժամանած մասնագետների ջանքերով համեմատաբար կարճ ժամանակամիջոցում ավարտվում են Երևանի պետական ռադիոկայանի մոնտաժման աշխատանքները: Ինչպես նշվում է փաստաթղթերում. «ռադիոկայանն ուներ 9 կիլովատ ու 17 ամպեր հզորություն, լրատվություն կարող էր ուղարկել մինչև 1000 վերստ»⁵: Այն պատմության մեջ մտավ «Երևանի ուժեղ ռադիոկայան» անունով. հավանաբար նկատի են առնվել ռադիոկայանի այն ժամանակների համար համեմատաբար մեծ հզորությունը և հեռարձակման շառավղի լայն դիապազոնը: Թերևս ավելի նպատակահարմար կլիներ «ուժեղի» փոխարեն «հզոր» բառի օգտագործումը, որն ավելի համահունչ էր ռադիոկայանի տեխնիկական հնարավորություններին և ավելի էր համապատասխանում նրա կոչմանը: «Մարկոնի» տիպի այդ ռադիոկայանը, իր ժամանակի համար, լավագույններից էր Եվրոպայում և մեծ տարածում ուներ աշխարհի տարբեր երկրներում: Ռադիոկայանների արտադրությանը նպաստելու և ֆիզիկայի բնագավառում ունեցած մեծ վաստակի համար Գույերմո Մարկոնին 1909թ. արժանացավ Նոբելյան

մրցանակի: Ի դեպ, Գուլյերմո Մարկոնին 1920թ. Սևրի Հաշտության վեհաժողովում ղեկավարում էր Իտալիայի պատվիրակությունը, որն իր ստորագրությունը դրեց Հայաստանը անկախ պետություն ճանաչելու փաստաթղթի տակ:

Երևանի ուժեղ ռադիոկայանի գործունեության սկիզբնական շրջանը

Երևանի ուժեղ ռադիոկայանն սկսեց գործել 1919 թվականի հոկտեմբերի սկզբին՝ ռադիոհեռագրային կապ հաստատելով հանրապետության և հարևան պետությունների արդյունաբերական մի շարք խոշոր քաղաքների հետ: Այդ փաստը հաստատում է նաև Առաջին հանրապետության վերջին վարչապետ Ս. Վրացյանը, որը, «Հայաստանի Հանրապետություն» գրքում ներկայացնելով պետական ռադիոկայանի գործարկման մասին, գրել է. «1919թ. հոկտեմբերի սկզբին արդեն վերջացել էր կառուցումը Երևանի ուժեղ ռադիոկայանի, որը գործում էր մինչև Բասրա, Տաշկենդ ու Հաշտարխան»⁶: Երևանի ուժեղ ռադիոկայանը աշխատում էր շուրջօրյա ռեժիմով, որի 22 ժամը տրամադրված էր ռադիոհեռագրային կապին, իսկ երկուսը՝ 14-16-ը լրատվական աշխատանքներին⁷: Ստացված օպերատիվ լրատվությունը տրամադրվում էր թերթերին կամ թռուցիկների ու տեղեկատուների տեսքով փակցվում քաղաքի մարդաշատ վայրերում: Ռադիոկայանը տեղակայված էր Երևանի երկաթուղային կայարանի վարչական շենքի տարածքում, որը հնարավորություն էր տալիս ակտիվ ռադիոկապի մեջ լինելու հանրապետության տարբեր շրջանների հետ, տարածելու և ընդունելու մեծ թվով ռադիոհաղորդագրություններ և ռադիոամփոփոգեր:

Պետք է նշել, որ նորաստեղծ ռադիոկայանը, դեռևս չուներ այն տեխնիկական և ստեղծագործական հնարավորությունները, որոնք հատուկ են ժամանակակից ռադիոընկերություններին: Այն ժամանակ ռադիոն տեխնիկապես դեռևս «ձայնային» չէր, չուներ զանգվածային լսարան և նոր-նոր մուտք էր գործում լրատվության ասպարեզ, և ժամանակ էր պետք, որ նա իրեն դրսևորեր որպես ամենաօպերատիվ զանգվածային լրատվամիջոց:

Հիմնադրման սկզբնական շրջանում պետական ռադիոկայանը բացառապես օգտագործվում էր որպես գերատեսչական «կապի» միջոց, ռադիոհեռագիր՝ ռադիոհաղորդագրություն ուղարկելու համար, որը հիմնականում օգտագործվում էր ծառայողական նպատակներով: «Նեղ» ռադիոկայանի երկու մասնակիցների միջև եղած կապը բնորոշում էր այդ միջոցի առանձնահատկությունը, ինչպես նաև նրա ռադիոհաղորդումների ձևը, նշանակությունը և կառուց-

վածքը: Այն ժամանակ դեռևս բացառվում էր ռադիոհեռագրի հնարավոր կապը զանգվածային լսարանի հետ, և, բնականաբար, այնպիսի հաղորդագրություններ, որոնք պետք է ուղղված լինեին նման լսարանի, դեռևս բացակայում էին: Այդ էր պատճառը, որ այն սկզբնական շրջանում համապատասխանում էր զինվորական նախարարության պահանջներին, և հենց նախարարությունն էլ սկսեց ռադիոկայանի շահագործման աշխատանքները:

Երևանի ուժեղ ռադիոկայանի գործունեության երեք շրջանները

Այս առումով, թերևս, Երևանի ուժեղ ռադիոկայանի գործունեությունը պայմանականորեն կարելի է բաժանել ստեղծագործական երեք շրջանների. առաջին՝ 1919թ. հոկտեմբերի սկզբից մինչև 1920թ. ապրիլի 12-ը, երբ այն գտնվում էր զինվորական նախարարության ենթակայության ներքո, երկրորդ՝ 1920թ. ապրիլի 12-ից մինչև 1920թ. դեկտեմբերի 2-ը, երբ այն անցավ արտաքին գործերի նախարարության տրամադրության տակ, և երրորդ՝ 1920թ. դեկտեմբերի 2-ից մինչև 1926թ. սկիզբ, երբ ռադիոկայանը տնօրինեց Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությունը և ծառայեցրեց իր նպատակներին:

Առաջին շրջան

Ինչպես նշեցինք, առաջին շրջանում պետական ռադիոկայանը գտնվում էր ռազմական նախարարության ենթակայության ներքո, չնայած օրենքով պատկանում էր Հանրապետության կառավարությանը և պետք է կատարեր կառավարության խոսնակի դեր: Հանրապետությունում դեռևս չկար մի միասնական կառույց, որը կառավարեր ռադիոկայանը պետականորեն՝ կենտրոնացված համակարգով ապահովելու նրա օգտագործումը բազմապիսի համապետական պահանջները բավարարելու համար, ինչպես նաև հետևեր հանրապետությունում ռադիոհեռագրային ցանցի հետագա զարգացմանը: Այդ էր պատճառը, որ առաջին շրջանում ռադիոկայանը բացառապես ընդունում և պատրաստում էր ռադիոհեռագրեր և տեղեկատուներ զինվորական, ռազմական թեմաներով: Այսպես կոչված քաղաքացիական ռադիոհեռագրակապը առաջին շրջանում հասկանալի պատճառներով չկիրառվեց: Պետական ռադիոկայանը սկզբնական շրջանում օպերատիվ ռադիոկապ հաստատեց Մոսկվա, Կարս, Բաքու, Թիֆլիս, Սևաստոպոլ, Կրասնոդար, Տաշքենդ քաղաքների հետ, այնուհետև կապ հաստատվեց հանրապետության տարբեր շրջաններում գտնվող հայոց բանակի ռազմակայանների հետ: Արտասահմանի հետ կապը իրագործվում էր Մերձավոր Արև-

ելքում գտնվող Բասրա քաղաքի ֆրանսիական ռադիոկայանի միջոցով և նրա օգնությամբ: Ռադիոկայանը հեռագրեր ընդունում և հաղորդում էր երեք լեզուներով՝ հայերեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն: Այդ տարիներին պետական ռադիոկայանի պետ նշանակվեց այդ գործի հմուտ մասնագետ, հայոց բանակի սպա, պորուչիկ Կ. Վարդանյանը: Ռադիոկայանի ողջ անձնակազմը բաղկացած էր 18 հոգուց՝ 3 լաբորանտ, 4 անձ մեխանիկական բաժնում, կոշկակար, 2 դարբին, 3 վարորդ, գրագիր, 3 հաղորդավար-ռադիստներ: Պետական ռադիոկայանի աշխատակազմի նմանատիպ թվաքանակը ընդունված տարբերակ էր այն ժամանակվա ռադիոկայանների համար, որոնք ոչ միայն ժամանակին լրատվություն էին ընդունում և տարածում, այլև հետևում ռադիոկայանի տեխնիկական բնականոն աշխատանքին⁸:

Ռադիոկայանի լրատվական գործունեությունն սկսվում էր ամեն օր՝ ժամը 14-ից, երկու ժամ թարմ լրատվություն էր տրամադրվում թերթերին, կառավարական տեղեկատուին, ռադիոտեղեկատուների տեսքով լրատվություն էր տարածվում քաղաքի մարդաշատ վայրերում⁹:

Հաշվի առնելով ռազմական օպերատիվ լրատվության կարևորությունը մեր հանրապետության համար՝ ռադիոկայանն ամեն օր ռադիոտեղեկատուի տեսքով օպերատիվ լրատվություն էր ստանում Մոսկվայից, որը միջնորդավորված ձևով հաղորդվում էր Թիֆլիսի ռադիոկայանի միջոցով: Դրանք տեղեկություններ էին Ռուսաստանում ընթացող քաղաքացիական պատերազմի և երկրում ստեղծված ռազմաքաղաքական բարդ իրավիճակի մասին¹⁰:

Ռադիոկայանն ակտիվ կապի մեջ էր գտնվում նաև Ռուսաստանի հարավում գտնվող Դենիկինի կառավարության հետ, որի հետ Հայաստանի Հանրապետությունն ուներ դիվանագիտական հարաբերություններ և ռազմական համագործակցություն: Հարևան երկրների նորաստեղծ կառավարությունների հետ հանրապետության ղեկավարությունը պարբերաբար ռադիոկայանի միջոցով կատարում էր ռազմական օպերատիվ լրատվության փոխանակում՝ տարածաշրջանում ստեղծված կացության շուրջ. հետագայում ռադիոկայանը ակտիվ կապի մեջ էր նաև Ղրիմի թերակղզում հաստատված Վրանգելի կառավարության հետ՝ ընդհանուր ճակատ ունենալով բոլշևիկյան Ռուսաստանը: Հայաստանի կառավարության այդ դիրքորոշումը պաշտպանում էին Երևանում լույս տեսնող «Յառաջ», «Ռազմիկ», «Զանգ» և «Ժողովուրդ», Թիֆլիսում՝ «Մշակ» օրաթերթերը, որոնք հավանություն էին տալիս կառավարության արտաքին և ներքին քաղաքականությանը՝ խրախուսելով նրա արևմտամետ դիրքորոշումը:

Ռադիոկայանի հետ կապ հաստատած քաղաքներից, հատկապես հայկական ներկայացուցչություններից ստացվում էին այդ պետություններում առավել կարևոր դեպքերի և իրադարձությունների մասին օպերատիվ ռադիոհաղորդումներ, ինչպես նաև նրանց տրամադրվածությունը մեր նորաստեղծ պետության նկատմամբ:

Ունենալով կայուն և անխափան կապի հնարավորություն՝ ռադիոկայանը կարողանում էր պարբերաբար ընդունել և հաղորդել անհրաժեշտ հաղորդագրություններ ու ծածկագրեր, ինչպես նաև հաճախակի որսում էր տարբեր ռադիոկայանների հաղորդած լրատվական հաղորդագրությունները, որոնց մեջ թշնամական բնույթի տեղեկատվությամբ աչքի էր ընկնում հատկապես Բաքվի ռադիոկայանը: Վերջինս պարբերաբար ռադիոծածկագրեր էր ուղարկում Հայաստանում բնակվող մահմեդականներին՝ նրանց կոչելով անհնազանդության ու ապստամբության: Մեր նորաստեղծ հանրապետության համար ստեղծված այսպիսի անբարենպաստ պայմաններում պետական ռադիոկայանը անգնահատելի ծառայություն էր մատուցում զինվորական նախարարությանը, օգնում նրան ժամանակին միջոցներ ձեռք առնելու թշնամական գործողությունները կանխելու և համարժեք գործողություններ կիրառելու համար: Երևանի ուժեղ ռադիոկայանի ջանքերով բացահայտվեց և վնասագերծվեց Երևանում Ադրբեյջանի մշտական ներկայացուցչի լրտեսական գործունեությունը: Հայաստանում ժամանակին այդ փաստին արձագանքեցին նաև կառավարական լրատուն, «Յառաջ»-ը, «Ռազմիկ», «Զանգ» և «Մշակ» թերթերը: Գործունեության առաջին շրջանում ռադիոկայանը պատրաստեց 163 ռադիոհեռագրական ամփոփագիր՝ օրվա կարևոր հաղորդագրություններով ու լուրերով: Նկատի ունենալով, որ 1920թ. սկզբներին հանրապետության ներքին դրությունը համեմատաբար կայունանում է, և նախադրյալներ են ստեղծվում տնտեսական բարգավաճման ու քաղաքական ճանաչման համար, ինչպես նաև արտաքին գործերի նախարարության աշխատանքներն ակտիվացնելու և արտասահմանյան երկրների հետ կապը ընդլայնելու նպատակով, կառավարությունը նպատակահարմար գտավ Երևանի ուժեղ ռադիոկայանը հանել զինվորական նախարարության ենթակայությունից և հանձնել արտաքին գործերի նախարարությանը¹¹: 1920թ. ապրիլի 12-ին ռադիոկայանը մասնակի վերակառուցվեց և համապատասխանեցվեց արտաքին քարոզչության համար: Եթե առաջին շրջանը բացառապես զինվորական, ռազմական ռադիոքարոզչության շրջան էր, այժմ արդեն քաղաքացիական լրատվությանը բնորոշ առանձնահատկությունների սկիզբն էր դրվում: Երևանի ուժեղ ռադիոկայանը դառնում էր հասարակական տրամադրությունների ստեղծման կարևորագույն միջոց¹²:

Երկրորդ շրջան

Երկրորդ շրջանում ռադիոկայանի ստեղծագործական աշխատանքը ընթանում էր երեք հիմնական ուղղություններով՝

ա) պաշտոնական,

բ) ներքին կյանք,

գ) գաղութային կյանք (նկատի ունեին հայ գաղթօջախները)¹³:

Ռադիոհաղորդումների պաշտոնական բաժնում պատրաստում էին ռադիոհեռագրեր, ռադիոտեղեկատուներ ու ռադիոամփոփագրեր կառավարության, պառլամենտի, նախարարությունների կողմից ընդունված այն օրենքների ու որոշումների մասին, որոնք հրատապ նշանակություն ունեին հանրապետության արտաքին և ներքին քաղաքականությունը տարածաշրջանում և այլ երկրներում լուսաբանելու համար:

Այսպես՝ ռադիոկայանը օպերատիվ արձագանքեց 1920թ. մայիսյան ապստամբության լուսաբանմանը, երբ բոլշևիկյան հովերով տարված զինվորականության մի ստվար մասը անհնազանդության ու ապստամբության կոչով դիմեց հայոց բանակին՝ փորձելով ապակայունացնել հանրապետության ներքին իրավիճակը և զավթել իշխանությունը: Օգտագործելով լրատվամիջոցների հնարավորությունները՝ կառավարությունը բացատրական աշխատանք տարավ զինվորականության շրջանում՝ ձգտելով նրանց հետ պահել կործանարար և չնտածված գործողություններից, որոնք կարող էին պարարտ հող ստեղծել բոլշևիկների համար՝ տապալելու նորաստեղծ հանրապետությունը: Հանրապետության վարչապետ Հ. Օհանջանյանը ռադիոկապով դիմեց Ալեքսանդրապոլի (այժմ՝ Գյումրի) զինվորական գնդերին՝ կոչ անելով «ետ կանգնել բոլշևիկյան հովերով տարված սպաների ազգադավ, խառնակիչ բռնարարքներից, որոնց նպատակն է քայքայել և կործանել մեր նորելուկ հանրապետությունը: Մենք թույլ չենք տա արյան գնով նվաճված ազատության ոտնահարումը և օրենքի ամբողջ խստությամբ կպատժենք դավաճաններին»¹⁴: Ռադիոկայանը օպերատիվորեն անդրադարձավ նաև Հայաստանի մի շարք քաղաքներում զինվորականության բարձրացրած խռովությունների լուսաբանմանը՝ պարբերաբար ռադիոն տրամադրելով պետական և հասարակական նշանավոր այրերին, որոնք ողջախոհության և զսպվածության կոչ էին անում զինվորականությանը: Արդեն մայիսի վերջին ապստամբությունը ճնշվեց, իսկ զորագնդերը վերադարձան զորանոցներ: Այդ իրադարձությանն էր անդրադարձել նաև այդ ժամանակների ամենահեղինակավոր թերթերից մեկը՝ «Մշակ»-ը, որը, մայիսի 14-ի համարում անդրադառնալով Ալեքսանդրապոլում սկսված խառնակություններին,

Հայաստանի Հանրապետության վարչապետ Համո Օհանջանյանին հուշում էր Ս. Մուսայեյանին և նրա կողմնակիցներին պատժել օրենքի ամենայն խստությամբ: «Մշակ»-ը այն համարում էր բուլժակյան խռովություն, դավաճանություն՝ նոր ոտքի կանգնող հանրապետության նկատմամբ:

Արդեն հունիսին Հանրապետության մամուլը և ռադիոն պարբերաբար սկսեցին անդրադառնալ հայոց բանակի ամառային գործողություններին, որոնք ուղղված էին հանրապետության ներքին թշնամու դեմ: Հանրապետության հիմնադրման օրվանից պետության ներսում գտնվող թուրք բնակչությունը բազմիցս ապստամբում և ընդվզում էր մեր կառավարության վարած քաղաքականության դեմ՝ անհնազանդություն հայտնելով նրա ընդունած որոշումների կատարմանն ու իրագործմանը: Այդ պատճառով Հայաստանի կառավարությունը 1920թ. ամռանը ձեռնարկեց լայնամասշտաբ հարձակում հարավային ուղղությամբ, և ընդամենը երկու ամսում «Հայոց պանծալի բանակը ոչնչացրեց թշնամական խմբավորումները Զանգիբասարում, Վեդիում, Արարատում, Շարուրում՝ հասնելով Նախիջևանից 20 վերստ հեռավորության վրա գտնվող Շահթախթի կայարանը, - հաղորդում է ռադիոկայանը, որին լրացնելով՝ «Ռազմիկ» թերթը նշում է, որ, - «այժմ հայոց բանակը, ջախջախիչ հարվածներ հասցնելով մի-մի թարախապալար դարձած մուսուլմանական շուրաներին, մաքրեց հանրապետության տարածքը թշնամական տարրերից, նախադրյալներ ստեղծեց Նախիջևանի վերամիավորմանը Հայաստանին»¹⁵:

Ցավոք, այդ ուրախությունը կարճատև էր: Ընդամենը մի քանի ամիս անց քենալական Թուրքիան ուխտադրուժ հարձակվեց Հայաստանի Հանրապետության վրա՝ օկուպացնելով նրա տարածքները և բնաջնջելով խաղաղ բնակչությանը: Պետական ռադիոկայանը այդ ժամանակահատվածում գործում էր մեծ ծանրաբեռնվածությամբ և հնարավորինս ընդլայնում էր ռադիոկապը այլ երկրների ռադիոկայանների հետ՝ հաղորդելով բազմաթիվ հաղորդագրություններ թուրքական և բուլժակյան փոխհամաձայնեցված ռազմական գործողությունների մասին: Հաշվի առնելով ստեղծված ծանր պայմանները՝ պետական ռադիոկայանի աշխատանքը համապատասխանեցվեց արտակարգ իրավիճակի պայմաններին և պահանջներին: Այդ նպատակով մոբիլիզացվեց ռադիոկայանի ողջ անձնակազմը և համապատասխանեցվեց ռազմական դրության օրենքներին: Ռադիոկայանը լրատվական հոսքը չդադարեցրեց մինչև Հայաստանի Հանրապետության անկումը՝ արձանագրելով ու դառնալով նրա պատմության և միաժամանակ ճակատագրա-

կան ու բախտորոշ օրերի և իրադարձությունների տարեգիրն ու վկան:

«Ներքին կյանք» բաժնում ռադիոկայանը պարբերաբար անդրադառնում էր հանրապետությունում տիրող սոցիալ-տնտեսական իրավիճակին, հանրապետության տնտեսությունում տեղի ունեցող փոփոխություններին և ներքին վիճակի կայունացմանն ուղղված միջոցառումների լուսաբանմանը, որը տևեց մինչև 1920 թվականի աշունը: Ռադիոկայանը հիմնականում տեղեկագրեր էր պատրաստում գյուղատնտեսության բնագավառում տեղի ունեցող փոփոխությունների, հատկապես հացահատիկի արտադրության մասին. «1920 թվականի ամառը բավականին հաջող էր հայ գեղջուկի համար, առաջին անգամ հավաքվել է հարուստ բերք՝ բնակչության և բանակի կարիքները հոգալու համար, հատկապես ցորեն շատ են հավաքել Արարատյան դաշտում, Շարուրի և Նախիջևանի ազատագրված տարածքներում»¹⁶: Ցավոք, նմանատիպ հաղորդագրությունները մեծ թիվ չեն կազմում և բավականին կցկտուր են: Դրանք, այնուամենայնիվ, հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմելու այդ տարիներին հանրապետությունում ստեղծված ներքին կացության մասին:

«Գաղութային կյանք» բաժնում ռադիոկայանը հիմնականում անդրադառնում էր Մերձավոր Արևելքում, Թուրքիայում, Իրանում, ԱՄՆ-ում և եվրոպական երկրներում մեր բազմահազար գաղթական հայրենակիցների կյանքին, քաղաքական իրավիճակին. «Սիրիայում և Լիբանանում կուտակված տասնյակ հազարավոր հայեր դանդաղ մեռնում են սովից և ցրտահարությունից, անհապաղ միջոցներ են անհրաժեշտ այդ դժբախտներին փրկելու և կյանքի տանելի պայմաններ ստեղծելու համար: Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը դիմում է Փարիզի վեհաժողովին՝ հատուկ քննարկման նյութ դարձնելու հայ գաղթականության անմխթար վիճակը և պայմաններ ստեղծելու նրանց վերադարձը հայրենի օջախներ»¹⁷: Այս բաժնում ռադիոկայանը մեծ տեղ էր հատկացնում արտասահմանյան երկրներում ապրող հայ մեծահարուստ, քաղաքական դիրք ունեցող անձանց հայանպաստ գործունեությանը, հատկապես Պողոս Նուբար փաշայի ջանքերին, որոնց նպատակն էր պաշտպան կանգնել արևմտահայերի արդար պահանջներին տարբեր վեհաժողովներում և կոնֆերանսներում: Հատկապես մեծ ոգևորություն առաջացրեց 1920թ. օգոստոսի 10-ի Սևրի դաշնագիրը, որը «նոր հույս տվեց արևմտահայ բեկորներին վերադառնալու հայրենի բնօրրան և վերածնելու ավերված տունը»¹⁸, սակայն այդ ոգևորությունը կարճ տևեց, հազարավոր հայեր նորից

ստիպված տարագրվեցին այլ երկրներ՝ հիմնելով նոր գաղթօջախներ:

Ռադիոկայանը արձագանքեց նաև 1920թ. ամռանը Կիլիկիայում տեղի ունեցող դեպքերին, Մ. Տամատյանի գլխավորությամբ Կիլիկիայի հայկական պետությանը առնչվող քաղաքական իրադարձություններին: Հանրապետության ղեկավարները կարևորում էին պատմական Կիլիկիայի տարածքում հայկական պետականության հաստատման փաստը, սակայն գործուն աջակցություն նրանք այդպես էլ չկարողացան ցուցաբերել: Հետագա իրադարձություններից և դեպքերի զարգացումներից պարզ դարձավ, որ կիլիկիա-հայությունը, ինչպես նաև Առաջին հանրապետությունը դատապարտված էին կործանման՝ դառնալով միջազգային դիվանագիտության և գերտերությունների շահերի և խարդավանքի զոհեր:

Երրորդ շրջան

Երևանի ուժեղ ռադիոկայանի երրորդ շրջանն ընդգրկում է 1920թ. դեկտեմբերի 2-ից մինչև 1926թ. սկիզբ:

Հայաստանի Հանրապետության խորհրդայնացումից հետո Երևանի ուժեղ ռադիոկայանի գործելաոճը գաղափարապես վերակառուցվեց և համապատասխանեցվեց իշխող կուսակցության գաղափարախոսությանը: Այդ ծանր օրերին ռադիոկայանը կարողացավ պահպանել իր աշխատակազմը և օպերատիվ ռադիոկապ հաստատել նորաստեղծ խորհրդային հանրապետությունների միջև: Երևանի ուժեղ ռադիոկայանն անգնահատելի ծառայություն մատուցեց հատկապես 1921թ. փետրվարյան ժողովրդական ընդվզման դեպքերը օբյեկտիվ ներկայացնելու և տեղեկացնելու ժամանակ: Ինչպես վկայում է այդ օրերի ականատես Ստ. Չոբյանը, «Ռադիոկայանը այդ ծանր օրերին միակ լրատվական կապի միջոցն էր, որը մեզ կապում էր արտաքին աշխարհի հետ»¹⁹: Ստեղծված քաղաքական բարդ պայմաններում Երևանի ուժեղ ռադիոկայանը դարձավ այն օպերատիվ լրատվամիջոցը, որով ռադիոհեռագրեր էին փոխանցվում Բաքվի և Թիֆլիսի ռադիոկայանների հետ՝ Հայաստանում տիրող իրավիճակի, մասնավորապես Երևանում տեղի ունեցող դեպքերի մասին: Փաստորեն, ռադիոկայանի օպերատիվ արձագանքը 1921 թվականի փետրվար-մարտ ամիսներին Հայաստանում տեղի ունեցող իրադարձություններին. հնարավորինս կանխվեց նոր արյունահեղությունների վտանգը, և հարցը լուծվեց համեմատաբար խաղաղ ճանապարհով:

Երևանի ուժեղ ռադիոկայանը արդեն 1922 թվականին տեխնիկապես վերազինվեց, որը հնարավորություն տվեց ընդլայնելու լու-

րերի ընդունման և հաղորդման շառավիղը և անցում կատարելու «խոսակցական» ռադիոյի: Սակայն հանրապետության տարբեր շրջաններում ռադիոհանգույցների բացակայության պատճառով Երևանի ուժեղ ռադիոկայանի աշխատանքը դեռևս ներփակվում էր մայրաքաղաքի սահմաններում և չուներ զանգվածային լսարան: Նույն թվականի կեսերից ռադիոկայանի հաղորդումները սկսեցին եթեր տրվել հատուկ այդ նպատակով քաղաքի մարդաշատ վայրերում տեղադրված բարձրախոսների միջոցով: Օրական եթեր էր հեռարձակվում 60 րոպե ռադիոհաղորդում: Չունենալով հիմնական ստեղծագործական կազմ՝ ռադիոկայանը մեծ մասամբ եթեր էր տալիս գիտահանրամատչելի հաղորդումներ՝ հիմնական նյութը քաղելով ռուսական մեծ հանրագիտարանից՝ լսարանին ծանոթացնելով նշանավոր գիտնականների, գրողների, մշակույթի և արվեստի գործիչների կյանքին, ինչպես նաև լրատվական թողարկումներ հանրապետությունում և արտերկրում տեղի ունեցած կարևոր քաղաքական և տնտեսական իրադարձությունների մասին²⁰: Ռադիոկայանի աշխատանքներն ավելի արդյունավետ և օպերատիվ դարձնելու համար, հանրապետության կառավարության հատուկ որոշմամբ, հանրապետության պետական խոշորագույն լրատվական գործակալությունը՝ ԱրմենՏԱ-ն (այժմ՝ Արմենպրես), 1923թ. հոկտեմբերի 10-ից ամենօրյա լրատվություն էր տրամադրում ռադիոկայանին²¹:

1926 թվականի օգոստոսին հանրապետական նշանակության ռադիոկայանի մոնտաժման աշխատանքներին զուգընթաց՝ աստիճանաբար նվազեց Երևանի ուժեղ ռադիոկայանի դերը՝ տեղը զիջելով տեխնիկապես ավելի հզոր հանրապետական ռադիոկայանին, որը Երևանի երկաթուղային կայարանի վարչական շենքում մոնտաժված ստուդիայից 1926թ. սեպտեմբերի 1-ին եթեր հեռարձակեց 25 րոպե տևողությամբ առաջին փորձնական ծայնային ռադիոհաղորդումը:

Բանալի բառեր - *Առաջին հանրապետության պետական ռադիոկայան, Երևանի ուժեղ ռադիոկայան, ռադիոկայանի զարգացման երեք շրջանները, ռադիոհեռագրային կապ, ռադիոտեղեկատվություն:*

SUMMARY

Mushegh Hovsepyan

Doctor of Philological Sciences, Professor

The State Radio of the First Republic: the Formation and Development

Taking into consideration the work carried out by the state radio of the First Republic, its main activities, as well as by outlining the phases of its development, it can be concluded that the radio station did its main duties of spreading the national ideology and being the state speaker. The laws, regulations and orders adopted by the Council of Ministers of the First Republic, by the Parliament, or by Military offices, the texts of the radio programs, service records, the tasks and instructions give the full picture of the state radio station of the First Republic.

The new type of technical media, which went down in history as Yerevan's powerful radio station, developed mainly under unfavorable and hard socio-political conditions for the First Republic. Performing its main functions it contributed to the development of the newly created state, shaped public mood and created preconditions for the development of the radio field in Soviet Armenia.

Keywords: *The state radio station of the First Republic, Yerevan's powerful radio station, the three phases of radio station's development, radiotelegraphy communications, radio directory.*

1. ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 486, 1-ին մաս, թ. 142:
2. Նույն տեղում:
3. ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 65, թ. 1:
4. ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 127, ց. 1, գ. 11, թ. 142:
5. ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 65, թ. 5:
6. **Ս.Վրացյան**, Հայաստանի Հանրապետություն, Փարիզ, 1928, էջ 323:
7. ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 574, թ. 27:
8. ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 574, թ. 200:
9. Նույն տեղում, թ. 202:
10. ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 24, թ. 10:
11. ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 574, թ. 3:
12. Նույն տեղում, թ. 3:
13. ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 262-2 մաս, թ. 47:
14. ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 574, թ. 113:
15. Մեր թղթակիցը հաղորդում է, «Ռազմիկ», 1920, 30-ը հուլիսի:
16. Նույն տեղում, թ. 167:
17. Նույն տեղում, թ. 124:
18. Նույն տեղում, թ. 196:
19. **Սպ. Ջորյան**, Հուլերի գիրք, Եր., 1991, էջ 35:
20. ՀՀ ՆՊԿՊԱ, ֆ. 191, ց. 1, գ. 84, թ. 59:
21. Նույն տեղում, թ. 65: